

JOŽICA ČEH STEGER:
EKOKRITIKA IN LITERARNE
UPODOBITVE NARAVE. Maribor:
Založba Litera, 2015. 349 str.

Edina dobra stvar kapitalizma je, da v njem mati Narava ne obstaja več.
(Slavoj Žižek)

Dvajset let po izidu prvega zbornika ekokritičkih razprav z naslovom *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology* (1996), kjer je bilo prvič zastavljeno vprašanje samoopredelitve nove znanstvene discipline, smo tudi v slovenskem jezikovnem prostoru dobili prvo monografijo s področja ekoteorije in ekokritičke analize. Najnovejša monografija Jožice Čeh Steger *Ekokritika in literarne upodobitve narave* vpeljuje v slovenski znanstveni prostor nove pristope h kulturni semiotiki, literarni teoriji, kakor tudi k ekokritičkim branjem literarnih besedil druge polovice 19. in prve polovice 20. stoletja. Monografija na teoretski ravni poveže ekokritiko z literarno teorijo z dvojnim mostom kulture in znanosti, na ravni analize pa potrjuje nujnost razumevanja ekokritičkih raziskovalnih težišč, kot so ekološka kritika kapitalistične družbe, nova ekološka etika in teorija prostorov, v transnacionalnih okvirih.

V skupino vidnejših raziskav na področju ekokritike se v slovenskem revijalnem tisku poleg Jožice Čeh Steger zapisujejo zlasti Jelka Kernev Štrajn z razpravo O možnosti ekokritičkega pogleda na tematizacijo »ne-človeške subjektivnosti« v literaturi, *Primerjalna književnost* 30/1 (2007), Miha Javornik s člankom Ekologija teksta in ruska literatura 20. stoletja, *Primerjalna književnost* 30/1 (2007), raziskave Marjetke Golež Kaučič, denimo Folklorni in živalski slovar v ustvarjalnem opusu

Svetlane Makarovič, *Jezik in slovstvo* 56/1–2 (2011), in razprava Barbare Jurša Presečišča med ekokritiko in postkolonialnimi študijami, *Primerjalna književnost* 36/1 (2013), ki pokaže na pomembne povezave med ekokritičskimi in postkolonialnimi perspektivami z vidika vzajemne kritike antropo- in zahodnocentrizma.

Interes Jožice Čeh Steger za ekološko usmerjene literarne študije, osredinjen zlasti na literarne reprezentacije razmerja med človeškim in nečloveškim svetom, sega že v njeno obdobje raziskovanja slovenskega literarnega ekspresionizma. V monografiji *Ekspresionistična stilna paradigma v kratki pripovedni prozi 1914–1923* (2010) tako zavzame neantropocentrično pozicijo in nameni pozornost posameznim proznim tekstom tudi z vidika človekovega odnosa do sveta, ki ga imenujemo narava. Za raziskovalnikino prvo ekokritičsko razpravo pa lahko štejemo raziskavo z naslovom *Ekološko usmerjena literarna veda in Prežihove samorastniške novele*, objavljeno v *Jeziku in slovstvu* 55/3–4 (2010). Raziskovalka v razpravi podaja pregled razvoja in pomembnih konceptov ekokritike s poudarkom na kulturnoekološkem funkcijskem modelu književnosti, ki ga aplicira na Prežihove samorastniške novele. S teoretskega vidika je ena vidnejših raziskovalkinih ekokritičkih razprav objava v *Slavistični reviji* 60/2 (2012) z naslovom *Ekologizacija literarne vede in ekokritika*, v kateri so v slovenskem prostoru prvič predstavljena tematska področja, zvrsti in žanri ekokritike, kakor tudi vprašanja v zvezi z ekološko funkcijo književnosti.

Monografija *Ekokritika in literarne upodobitve narave* vsebuje pet temeljnih poglavij, in sicer štiri teoretska poglavja, tj. poglavja *Ekokritika*, *Ekofeminizem*, *Kulturna ekologija*, *Ekološka*

estetika narave in teorija atmosfer, ter analitično poglavje *Literarne upodobitve narave*. Slednje ponuja ekokritiška branja literarnih reprezentacij nečloveških entitet v izbranih slovenskih pripovednih besedilih druge polovice 19. in prve polovice 20. stoletja. Temeljna orientacija Jožice Čeh, ki jo razbiramo iz ekokritiške analize izbranih besedil, je kulturnoekološka. Vključuje nekatere principe globoke ekologije, kot sta samouresničitev in biocentrična enakost, v povezavi z ekofeminizmom. Na kontinuiteto misli med globoko ekologijo in ameriškim transcendentizmom, ki ju v splošnem povezuje to, kar Peter Hay imenuje »ekološki impulz«, avtorica pokaže z izbiro fotografije na naslovnici, simbolično oviti v zeleno barvo: kapljico rose na drevesnem listu lahko beremo kot evokacijo Emersonove zamisli, da se »svet zrcali v kapljici rose«.

V prvem poglavju teoretskega dela monografije avtorica predstavi teoretska izhodišča ekokritike, tj. pregled razvoja, tematska področja, terminološki aparat, naloge in cilje, razmerja človeka z nečloveškim oz. transcloveškim svetom (antropocentrizem, biocentrizem, ekocentrizem in t. i. sosedski odnos), kulturnoekološki funkcijski model književnosti ter prvine ekokritiške analize. Pri tem se sklicuje na vidnejše ekokritiške teoretičarke in teoretike, kot so Cheryll Glotfelty, Axel Goodbody, Ursula K. Heise, Alexander Starre idr. Ekokritika se ni pričela kot transnacionalni projekt, ampak kot gibanje znotraj ameriških in angleških literarnih študij. V ZDA sta jo spodbudila žanr *nature writing* in ameriški mit o identifikaciji narave z nacionalno identiteto (*nature's nation*), v Angliji pa se je sprva posvečala izključno angleškemu romantičnemu pesništvu. Toda že Cheryll Glotfelty je v svojem uvodu k antologiji

The Ecocriticism Reader (1996), kot izpostavlja Čeh Steger, »opozorila na vrsto vprašanj, ki širijo raziskovalno področje ekokritike in zahtevajo interdisciplinarne pristope« (68). Čeh Steger poudari razvoj ekokritike v smeri preučevanja konceptov narave, ekološke funkcije književnosti, literarnih reprezentacij razmerij človeka z nečloveškim svetom z etičnih, estetskih, medmedialnih in primerjalnih vidikov, ekološke dimenzije v literarnih reprezentacijah urbanih prostorov, kakor tudi v smeri izpopolnjevanja metodološko-teoretskega aparata. Združevanje ekokritike z drugimi raziskovalnimi polji, ki jih določajo koncepcije pravičnih družbenih struktur, pa pomeni premik tudi v njeni politični perspektivi. Ekokritika enaindvajsetega stoletja je zelo raznolika in ideološko fragmentirano raziskovalno polje; ekokritiki in ekokritičarke ne dajejo enoznačnih odgovorov na vprašanja ekokritike, redko pa so si edini že v tem, katera so temeljna vprašanja tega raziskovalnega polja. Jožica Čeh Steger na teoretski ravni izpostavi dve pomembni vprašanji, za kateri lahko kljub raznovrstnosti v pristopih trdimo, da sta osrednji vprašanji ekokritike: vprašanje statusa narave in vprašanje družbene vloge »ekološke književnosti«. V razponu ekokritiškega razumevanja narave od Emersonovega pojmovanja narave kot ontološko odvisne od Boga in Mortonove teze o »ekologiji brez narave«, tj. teze, da ekološko mišljenje zavira sama ideja narave, Čeh Steger išče odgovor na vprašanje statusa narave v umeščanju ekološke literarne vede v vmesni prostor »med skrajno mimetično in poststrukturalistično diskurzivno teorijo« (76), v katerem, sledeč Stefanu Hoferju, pojmuje naravo kot materialno in biološko stvarnost, a jo hkrati razlaga kot kulturni konstrukt. Na premise Stefa-

na Hoferja se avtorica naslanja tudi pri vprašanju ekološke funkcije književnosti, tj. pri vprašanju vloge književnosti pri reševanju globalne ekološke krize in oblikovanju ekološke zavesti. Družbeno vlogo ekološke književnosti pomembno opredeljuje s tem, da je lahko kritična do izkoriščevalskih in zatiralnih praks in da »ponuja ob prevladujočem antropocentrizmu vrednostno drugačne poglede na naravno okolje« (69–70), ob tem pa sledi Hoferjevemu prepričanju, da »umetnost ni zavezana posredovanju resnice, pravilnega in resničnega, [zato] je njena ekološka komunikacija posebna in nevsiljiva« (73). Ta premisa nas napeljuje k premisleku o razcepu med resnico in realnostjo, o vrsti razmerja literature z realnim, premisleku o tem, ali je literatura brez transformativne redefinicije družbeno-ekoloških struktur v dobi korporativne globalizacije, spričo katere se globalna ekološka kriza rapidno bliža točki brez povratka, lahko produktivna.

V poglavju o ekofeminizmu avtorica monografije predstavi skupne cilje ekokritike in ekofeminizma, ki so se oblikovali na osnovi povezave med rasizmom, seksizmom, klasizmom in drugimi oblikami nepravilnosti ter okoljem. Za splošno teoretsko podlago ekofeminizma, kakor tudi predstavitev aspektov ekofeministične analize literarnega besedila se avtorica nasloni na raziskavo Christe Grewe - Volpp »*Natural Spaces Mapped by Human Minds*«. *Ökokritische und ökofeministische Analysen zeitgenössischer amerikanischer Romane*. V osemdesetih letih 20. stoletja je oznaka ekofeminizem združevala zelo raznolike pristope; nekateri od njih so izhajali iz esencalističnih (kulturnih) feminizmov, drugi so se razvili iz marksističnih, anarhističnih ali socialističnih feminizmov. Čeh Steger izpostavi

razliko med »socialnim« in »spiritualnim ekofeminizmom« z opozorilom na ekofeministične kritike slednjega. Opozorilo na kritiko esencalistične spiritualnosti znotraj ekofeminizma je zelo pomembno, saj potrjuje, da so poststrukturalistični in drugi feminizmi tretjega vala na osnovi posplošitve kritike esencializma ospoljene metafore matere Zemlje neupravičeno prikazali vse ekofemizme kot izključno esencalistično enačenje ženske z naravo, s tem pa odvrnili pozornost od povezav okoljske degradacije z zatiranjem žensk.

V nadaljevanju monografije avtorica postavi v ospredje kulturološki vidik. Posebno pozornost nameni kulturni ekologiji kot posebni ekokritički usmeritvi in se pri tem nasloni na najvidnejša teoretika te paradigme Petra Finkeja in Huberta Zapfa. Predstavi Zapfovo tezo o literaturi kot obliki kulturne ekologije in njegov kulturnoekološki model književnosti. Ta raziskovalec je v svoji monografiji *Literatur als kulturelle Ökologie* opredelil funkcijo književnosti v razmerju do širšega kulturnega sistema in izdelal model književnosti, po katerem ima književnost trojno ekološko funkcijo: pojavlja se kot a) kulturnokritični metadiskurz, b) imaginativni protidiskurz in c) reintegrativni interdiskurz. Teoretski del monografije avtorica zaključí s poglavjem o ekološki estetiki narave, ki jo je v skladu z oživljeno ideologijo sožitja z naravo zasnoval Gernot Böhme in jo razvil v teorijo atmosfer, ki »povezujejo okoljske kvalitete z občutji« (102).

V analitičnem delu monografije se avtorica posveča ekokritički analizi zvrstno različnih pripovednih del Frana Erjavca, Janeza Mencingerja, Josipa Stritarja, Pavline Pajk, Ivana Tavčarja, Ivana Cankarja, Srečka Kosovela, Mirana Jarca, Vladimirja Bartola,

Prežihovega Voranca in Ivana Potrča. Avtorica uvodoma pojasni, da »[t]a del ne prikazuje celotne slike slovenske pripovedne proze z vidika reprezentacije narave niti ne zajema vseh za obravnavano temo zanimivih pripovednikov in pripovednic omenjenega obdobja, ampak želi ponazoriti različne konceptualne, tematske in slogovne reprezentacije narave v izbranih pripovednih besedilih vidnejših pisateljev in pisateljic tistega časa« (14). Analizo prične z naravoslovno prozo druge polovice 19. stoletja in pripovedništvom Frana Erjavca, ki je med književnostjo in naravoslovjem konec petdesetih let in izraziteje v šestdesetih letih »ustvarjal gibljive prehode v obe smeri, tako da je v umetniško prozo vnašal naravoslovno tematiko in poljudnoznanstvenim naravoslovnim spisom dajal izrazito literarno podobo« (105). Ekokritiška analiza Erjavčevega naravoslovnega eseja, objavljenega kot uvod v *Domače in tuje živali v podobah*, in drugih njegovih del razkriva utrjevanje človekove nadpostavljene pozicije z opiranjem na krščansko izročilo in svetopisemsko razlago človeškega gospostva, antropocentrično polarizacijo živali na koristne in škodljive ter stereotipne estetske opise živali s pogostimi antropomorfizmi, od katerih se pisatelj le izjemoma odmakne.

Posebne pomena so poglavja o raziskovanju prostorov, ki ga avtorica utemelji na stičiščih med ekokritiko in literarno geografijo s teoretsko podlago Foucaultovega pojmovanja heterotopije ter ga prikaže na primerih iz pripovedne proze Pavline Pajk in Ivana Tavčarja. Raziskovalka ugotavlja, da so idilični prostori (vrtovi, gaji in gozdne jase), v katere se zatekajo ženski liki Pavline Pajk, v vlogi romantičnih heterotopij in vsebujejo prvine locusa amoenus. Metaforična analiza pokaže na prevladujočo

rastlinsko oziroma cvetno metaforiko za žensko, temelječo na konceptualni metafori ŽENSKA JE RASTLINA/ROŽA. Ta metafora v okviru dualizma kultura/narava potiska žensko v polje narave, hkrati pa na osnovi metaforičnih pomenov krhkosti in minljivosti reflektira nadpostavljeni status moškega. Metaforično enačenje ženske z naravo je povezano z umeščenostjo ženske v patriarhalni družbeni strukturi in tudi v pripovednih delih Pavline Pajk odraža »prevladujoče predstave o razumevanju ženske v družbeno-kulturnem kontekstu 19. stoletja« (152). Tudi Tavčarjevi opisi vrtov in gajev v zgodnji meščanski prozi so v vlogi romantičnih heterotopij in kljub mimetičnemu nanašanju na stvarne lokacije posneti po matrici locusa amoenus. Raziskovalka ugotavlja, da so prehodi med referenčnimi prvimi prostori in vrtom kot romantično heterotopijo obojestranski; »vrt kot prostor iluzije zrcali, razbija, razgalja oziroma prevprašuje relacije v prvih prostorih, hkrati vanj vdira socialna in moralna resničnost ter razdira romantično iluzijo« (175).

Ekokritiška analiza Cankarjeve pripovedne proze pokaže na prelomni premik v slovenskem literarnem ustvarjanju, ki prinaša spremembe antropocentrične miselnosti. Narava je bila Cankarju sicer ves čas literarnega ustvarjanja vir metafor, simbolnih in grotesknih podob, razpoloženskih opisov, simboličnih paralelizmov in hiperboličnih ponazoritev, a mestoma »je tudi samostojna in dobi vlogo subjekta« (203). Cankar, kot ugotavlja Čeh Steger, izhaja iz antropocentrične drže, a »se mestoma od je tudi odmika« (203). In prav odkrivanje odmikov od antropocentrizma predstavlja ključni element raziskovalkine analize. Pri Cankarju so pogoste antropomorfne reprezentacije

rastlin in živali, skozi katere pisatelj izraža družbeno in moralno kritiko, vendar pa Čeh Steger opozarja na posamezna mesta, kjer Cankar rastlinam in živalim priznava lastno govorico. Za tako prelomno mesto lahko štejem mesto v črtici *Maj*, kjer pripovedovalec, ležeč na gozdni praproti, »prisluškuje rastlinam ter živalim, ki govorijo v svojem jeziku« (201). Po drugi strani pa Čeh Steger ohrani pozornost tudi na kulturno stereotipne reprezentacije rastlin in živali v Cankarjevem pripovedništvu, npr. črv je ostudna golazen.

Drugo prelomno mesto v slovenski literaturi, na katero opozarja ekokritiška analiza Jožice Čeh Steger, predstavlja Kosovelova ekološka kritika. Raziskovalka jo razbira iz Kosovelovih pesmi v prozi in njegovih kratkoproznih tekstov. Med analiziranimi besedili velja izpostaviti črtico *Na Jesenicah*, za katero Čeh Steger zapiše, da ekološki kritiki pridružuje »kritik[o] izkoriščanja delavcev v železarni in nečloveških delovnih pogojev« (219). S tem ko Kosovel ekološko problematiko postavi v širši kontekst kapitalističnega izkoriščanja, ekološki problem identificira kot politični problem. Kosovel se »zavzema za 'zeleno odrešenje' evropskega človeka« (229) v kritiki uporabe tehnologije, ki reproducira kapitalistični svetovni sistem, ne da bi pri tem skušal tehnologiji uiti. Želja postati drevo, zapisana v pesmi v prozi *Mož za hribom*, stopnjuje zavest o neznosnosti sveta, prav ta pa omogoča predanost »boj[u] za resnico, človeka in novo življenje« (220).

Med deli raziskave, ki jih velja še posebej izpostaviti, je tudi ekokritiška analiza Jarčeve kratke proze. Čeh Steger ugotavlja, da je tudi Jarc izražal ostro ekološko kritiko kapitalistične družbe, a on skozi groteskne in apokaliptične podobe. Z ekološkega vidika

raziskovalka nameni posebno mesto črtici *Groza*, v kateri je »[s]kozi groteskne podobe in govor delavca /.../ izražena kritika spreminjanja rečne struge zaradi izgradnje železniške proge, kar je povzročilo povodenj, ki ima apokaliptične razsežnosti, in grozo ljudi« (248). Pripoved vsebuje ekološko kritiko dominantnih tehnologij, ki postanejo v očeh ljudi »apokaliptična zver« (249), ta pa prevprašuje družbeno slepoto in ekološko indiferenco.

Monografija *Ekokritika in literarne upodobitve narave* Jožice Čeh Steger predstavlja trdno osnovo za raziskovalke in raziskovalce, ki jih zanima aplikacija ekosemiotskih raziskav in kulturnoekološkega funkcijskega modela književnosti na raziskave slovenske literature, da bi prispevali k oblikovanju ekološke zavesti in vplivali na ekološko spremembo. Avtoričino eruditivno poznavanje slovenske literature v povezavi z njeno ekološko senzibiliteto dela njeno delo izjemno in konstituira izziv prevladujočim percepcijam razmerja med človeškim in nečloveškim svetom. Monografija vzpostavlja ekokritiški literarni kanon, zato ima poseben pomen tudi za edukativni proces na vseh ravneh. Dodatno vrednost pa daje monografiji obravnava proznih besedil, ki prinašajo historično konceptualizacijo žensk in narave, na teoretski podlagi ekofeminizma, tj. z izpostavitvijo dualizmov moški/ženska, kultura/narava, razum/čustvo, duh/telo, kakor tudi feminizacije narave in naturalizacije ali animalizacije ženske kot sredstva prevlade nad ženskami, živalmi in planetom. Prav razumevanje presečišč med ekokritiko in feminizmom (kakor tudi drugimi kritičnimi teorijami) kaže na nujnost preusmeritve od ekocentrične paradigme prvega vala ekokritike k sociocentrični paradigmi drugega vala. »Zagovori

narave«, kakor je Iztok Geister naslovil svojo zbirko publicističnih esejev, bodo imeli največ upanja, če bodo sočasno tudi protikapitalistični in usmerjeni proti vsem oblikam prevlade. Globalizirana korporativna moč, ki poblagovlja vsako skupnost, delovno mesto, kulturni prostor in naravni habitat na planetu, zahteva zgolj en odgovor: idejo, vizijo in prakso popolne osvoboditve, ki pojmuje neenakost kot grožnjo življenju samemu – življenju zatiranih ljudi, bioloških vrst in ekosistemov – in se uresničuje kot boj za pravičnost za vse oblike življenja.

Branislava Vičar

*Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru,
branislava.vicar@um.si*

MIHAELA KOLETNIK: MED-JEZIKOVNI STIKI V BESEDJU IZ POMENSKEGA POLJA KMETIJA V SLOVENSKOGORIŠKEM NAREČJU. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, 2015. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 109). 350 str.

Z najnovejšo monografijo Mihaele Koletnik je slovenska dialektologija pridobila študijo o narečnem izraznem fondu iz pomenskega polja *kmetija* v panonskem prostoru, s čimer želi avtorica prispevati k projektu predstavitev materialne in kulturne dediščine v slovenskih narečjih, katerega cilj je izdelava drugega zvezka Slovenskega lingvističnega atlasa.

Narečno besedje za kmečko hišo, prostore in opremo v njej, gospodarska

poslopja in kmečko dvorišče, kmečko orodje, kmečka opravila in drugo, tj. 232 komentiranih vprašanj, je zapisano v slovenski fonetični transkripciji ob upoštevanju fonetičnih zakonitosti posameznih slovenskogoriških govorov, komentirano, analizirano glede na izvor z namenom osvetliti pojave vnašanja tujih jezikovnih prvin v slovenskogoriško narečje panonske narečne skupine, oblikovane v stičnem obmejnem prostoru, ter geolingvistično predstavljeno na 217 leksično-besedotvornih kartah. Dokumentirano in semantika zbranega besedja v starejših slovarjih (Murkovem /1833/, Pleteršnikovem /1894–1895/) in Slovarju slovenskega knjižnega jezika (1998; 2014) ter njegova primerjava z besedjem v sosednjem prekmurskem in prleškem narečju pa dodatno osvetljujejo še zgodovino pojavljanja posamezne besede, opredeljujejo njeno razširjenost in opozarjajo na morebitne pomenske razlike.

V monografiji, katere vsebina je podana sistematično in logično razčlenjena, predgovoru sledi uvodni del, v katerem avtorica osvetljuje: (1) razvoj slovenskega jezika in njegovih narečij na stičišču štirih velikih evropskih naravnogeografskih makroregij in štirih različnih jezikovnih in kulturnih področij (slovansko, germansko, romansko in madžarsko) s posebnim poudarkom na narečnem izraznem fondu v panonskem prostoru, kjer se je zaradi različnih zgodovinskih okoliščin ohranilo veliko arhaizmov; praslovanski besedni zaklad se je ohranil zlasti na tistih področjih, kjer je že praslovanščina ustvarila ustrezen besedni fond, dejavnost pa, ki jo ta fond označuje, se v stoletjih ni mnogo spremenila (poljedelstvo, živinoreja, favna), pri zunanji in notranji ureditvi človeškega bivališča pa jezik že ni več tako samostojen, kar je zaradi napredka